

Поводом Свјетског дана избјеглица 20. јун

Избјеглиштво као глобални проблем

- Ко су избјеглице, присилно расељена лица, азиланти...?
- Зашто је избјеглиштво глобални проблем?
- Ко се бави правима избјеглица?

Генерална скупштина Уједињених нација 2000. године прогласила је 20. јун Свјетским даном избјеглица. Обиљежавање Свјетског дана избјеглица проводи се у циљу скретања пажње на више десетина милиона протјераног и присилно расељеног становништва у разним крајевима свијета, да би се актуелизовао њихов проблем и помогао сигуран повратак или обезбједило друго мјесто за живот. По подацима UNHCR-а преко 70 милиона људи у свијету је присилно расељено, а статус избјеглица има око 26 милиона људи, од којих највише из Сирије и Афганистана. У просјеку сваки 13. становник свијета је присилно расељен. Свакодневно преко 2 000 људи у свијету остаје без крова над главом и мора промијенити мјесто боравка.

Учесталост природних катастрофа (земљотреси, вулканизам), временских непогода и глобалних климатских промјена (сезонски и све чешћи периоди суша, поплаве, разорни вјетрови, пожари великих размјера...) утичу на привремена или стална пресељења становништва у природно-географски повољније просторе. Фактори природне средине као узрок расељавања становништва под притиском „природних сила“, и посљедично појаве глади, карактеришу углавном сиромашне, слабо развијене, густо насељене просторе свијета (централна и западна Африка, Сомалија, монсунска Азија,...), те кумулативно усложњавају и често онемогућују повратак. Присилна кретања узрокована физичко-географским факторима средине често се одвијају спонтано, етапно и без институционалне подршке, те их је тешко пратити.

Много сложенији проблем представљају присилна пресељења изазвана промијењеним геополитичким приликама, војним сукобима и грађанским ратовима изазваних конфликтима етничког, вјерског, расног, социјалног и идеолошког карактера. Наведене конфликте карактерише дуго трајање, висок степен физичке деструкције и понављања истог проблема у истом простору, људски губитци, забране повратка, умјешаност међународне заједнице која је често политички мотивисана и најчешће коначна пресељења. Проблеми адаптације и асимилације у другом географском и културном простору праћени су ограничењима политичке, правне, социјалне и психолошке природе. Поједина избјеглиштва иницирају спорове између држава, понекад и реципрочност мјера притиска на становништво другог поријекла. Избјеглиштво као константна појава и стварност савременог доба велике географске просторности и бројности фактора који га покрећу, добило је карактер глобалног проблема великог геополитичког, социјалног,

правног и културног карактера који нужно треба подршку и посредовање међународне заједнице.

Проблем избјеглиштва константно је присутан и различито третиран у историјско-географском развоју људског друштва. У ери модерне политичке и културне историје права избјеглих лица правно су регулисана бројним међународним конвенцијама, а рјешавање практичних проблема подржано кроз рад више организација и институција локалног, националног и глобалног нивоа организовања. Употреба различитих термина (*присилно расељено становништво, избјеглице, протјерано становништво, интерно расељено становништво, политички азиланти,*...) усложњавају класификацију, односно карактер избјегличких кретања, политизују проблем и утичу на начин њиховог рјешавања.

Напуштањем територија матичне државе избјегло становништво се просторно и временски налази у својеврсном „правном вакууму“ у којем права матичне државе не важе јер углавном губи држављанство, коначно одредиште је непознато, а правне мјере привремене. Боравак у другој држави, остваривање права држављанства, основних људских права и рјешавање социоекономских проблема је дуготрајно. У више примјера у новијој историји протјерано становништво било је предмет политичких манипулација између заинтересованих држава. Уноточ бројним конвенцијама о људским правима, избјегличка популација је изложена разним облицима њиховог кршења, дехуманизацији људских односа, ускраћивању права у земљи поријекла, права стицања држављанства у земљи егзила, сиромаштву и уопште угроженој егзистенцији.

Преглед избјеглиштва у XX вијеку

Први и Други свјетски рат

Избјеглиштво је стални пратилац свих ратова. Први свјетски рат (1914-1918), до тада највећи оружани сукоб у историји, као једну од посљедица проузроковао је и вишемилионску популацију избјеглица чије протјеривање је, регионално посматрано, имало различит карактер. Најиспољеније су биле:

- Избјеглиштво Срба у вријеме окупације Србије, углавном у Грчку
- Руска емиграција изазвана грађанским ратом и Октобарском револуцијом
- Принудно пресељавање и протјеривање Јермена у Турској.

Наведени догађаји праћени великим људским губитцима имали су различит исход. Ослобађањем Србије већина српског становништва се вратила. Око 2 милиона руских емиграната, присталица царизма, раселило се широм свијета, од којих је око 60 000 дошло у новостворену Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (Југославију). Над Јерменима је извршен геноцид (око 1,5 мил.), а историјске чињенице и тумачење овог пресељења Турска ни данас не признаје. Бројност руских и јерменских избјеглица и питање основних људских права утицали су на покретање међународних иницијатива за рјешавање проблема избјеглица. Одлуком Међународног одбора Црвеног крста Лиге народа основана је Канцеларија за помоћ руским и јерменским избјеглицима.

Пресељење Јермена у Турској

Нансенов пасош издан у В. Британији 1928.

На позив норвешког научника и истраживача поларних простора Ф. Нансена одржана је у Женеви 1922. године Међувладина конференција којом почиње укључивање више земаља у рјешавање проблема избјеглог становништва. Тада је настао тзв. „Нансенов пасош“ или „Швајцарски пасош“ идентификациони документ за руске, касније и друге избјеглице. Овај документ је омогућавао избјеглицима кретање и одређена права у земљама боравка, а државама које су га издавале праћење кретања избјегле популације. „Нансенов пасош“ био је први облик међународне правне заштите избјеглица који је прелазио границе једне државе. За овај хумани рад Нансен је добио Нобелову награду за мир. Промјене политичких граница након Првог свјетског рата биле

су узрок бројних пресељења становништва које се нашло изван граница матичних држава. Најобимнија размјена становништва одвијала се између Грчке и Турске, прво промјеном стања односа војних позиција, а затим успоставом државних граница и међудржавним споразумом о пресељењу Грка и Турака из простора Мале Азије, Егејских острва и југа Балканског полуострва у матичне земље. Појава нацизма у Њемачкој и антисемитизам довели су до исељавања политичких противника, негерманског становништва, првенствено Јевреја. До 1942. године преко 50 држава прихватило је и издало укупно око 450 000 „Нансенових пасоша“ и тиме спасило бројне животе. Међу избјеглима који су почели нови живот

Дјеца у избјеглиштву – Русија

захваљујући овом документу су и многе познате личности (сликар Марк Шагал, бродовласник Аристотел Оназис, балерина Ана Павловна, књижевник Владимир Набуков, композитор Игор Стравински други).

Други свјетски рат покренуо је талас нових миграција из ратом захваћених подручја од којих су многе имале коначно одредиште у САД. Нападом на Краљевину Југославију, окупацијом и успостављањем фашистичког режима почели су масовни прогони од којих је највећи био прогон Срба из Хрватске и БиХ, Словенаца из њемачке окупационе зоне и прогони Јевреја и Рома. Више стотина хиљада Срба и Словенаца нашли су уточиште у Србији.

Избјеглиштво након Другог свјетског рата

Завршетком Другог свјетског рата и успостављањем нове политичке карте свијета покренута су планска и спонтана пресељења становништва разног карактера: избјегличке реадмисије (Јевреји и други у земље првобитног борава из којих су били протјерани), политичких емиграната (политичко избјеглиштво – бројна и

Плакат којим је позивана Србија да помогне Србе који су бјежали из Независне Државе Хрватске.

сложена емиграција унутар Европе и према Америци), пресељења и избјеглиштво услед промјене граница (Пољаци на почетку и крају рата, протјеривање Ниијемаца и Мађара након пораза фашизма у границама њихових држава, пресељења више милиона Нијемаца са истока на запад подјелом Њемачке). Највећег обима била су пресељења становништва подјелом Индијске уније између Индије и Пакистана крајем 40-их година прошлог вијека у којима је учествовало око 14,5 милиона становника. Политичко-административна подјела територија заснована на религијско-етничкој структури становништва проузроковала је пресељења становништва (хиндуса и муслимана), прогоне, сукобе и бројне жртве. У каснијим политичким превирањима у Пакистану, избјегло је у Индију 60-их година још око 10 милиона становника.

Пресељења муслимана и хиндуса подјелом Индије и издвајањем Пакистана

Формирањем Израела покренуто је питање разграничења територија с Арапима. То је почетак палестинског избјеглиштва. Поједини избјеглички кампови на простору Газе, Западне обале, Израела, Јордана, Сирије постоје још од сукоба 1967. године јер политичка криза различитог интензитета и даље траје. Тако су многе генерације дјеце рођене у избјеглиштву и одрасле у истом статусу. Војне интервенције САД у простору Југоисточне и Источне Азије у другој половини XX вијека (Камбоџа, Вијетнам, Кореја) имале су за посљедицу већи број избјеглог, у рату пораженог, становништва које се смјестило углавном у САД. Неријешено питање статуса Курда у Турској и повремени сукоби покрећу њихове избјегличке миграције посљедњих деценија. Африка (западна, централна и источна) – простор је честих политичких,

Седм деценија касније (2019) Пакистанско-индијска граница

етничких и вјерских сукоба који се манифестују и бројним избјегличким миграцијама, од којих је дио усмјерен ка Европи. Кретања из правца Африке имају сложен карактер јер су комбинована са социоекономским илегалним миграцијама. Сукоби Тутса и Хута у источној Африци (Хуту су 1994. године побили око 800 000 Тутса, у узвратном сукобу протјерано је 2 милиона припадника Хуту који су се нашли у избјеглиштву у Танзанији) примјер је узвраћеног злочина са бројном избјегличком популацијом на обје стране. Дезинтеграцијом СФРЈ и избијањем грађанског рата у етничко-вјерским сукобима са простора Хрватске протјерано је око 400 000 Срба. У БиХ мјесто боравка (интерно расељени) промијенио је сваки други становник, а простор БиХ напустио је сваки 4. становник (око 1 милион становника), од чега се већина послје рата није вратила.

Актуелне миграције из простора Блиског и Средњег истока Азије (првенствено Сирије, Афганистана и Пакистана) имају сложен карактер и велику динамику. Узроковане су сложеним геополитичким приликама, војном интервенцијом НАТО-а, сложеним међудржавним и унутрашњим политичким, социоекономским, етничким и вјерским проблемима и конфликтима са неизвјесним коначним исходом. Ова кретања трају годинама, добијају на динамици и обухватају више милиона људи чији је циљ простор земаља Европске уније у коју улазе преко Балканског полуострва и Средоземног мора гдје се укрштају са избјегличким и миграторним рутама из Африке. Некада срце свијета, Средоземно море све више поприма обиљежја мјеста трагедије бројних утопљених азијанаца у покушају уласка у Европу. Економски неразвијен, са унутрашњим политичким и културним конфронтацијама, простор Западног Балкана нема потенцијал збрињавања избјеглица и других миграната, јер још увијек није ријешен проблем повратка и смјештаја избјеглог и расељеног становништва Босне и Херцеговине. Европска Унија води политику селективног приступа рјешавања проблема избјеглица из Азије, тумачења карактера њиховог покретања, плашећи се социоекономског притиска на своју економију, као и културних конфронтација,

Мигранти из Азије на Балканској рути

Спасавање избјеглица у Средоземном мору

промјене идентитета Европе и безбједносних ризика. Турска са око 4 милиона избјеглица, већина из Сирије, претставља највећи избјеглички камп. Сиријци су тренутно најбројнији избјеглички народ чија је бројност око 7 милиона. Повратак избјегличке популације у земље поријекла представља дуготрајан процес условљен геополитичким и социоекономским приликама у току којег се никада не оствари пуни повратак. У дугом чекању рјешења свог статуса у земљи поријекла, без жеље или могућности да се врати, избјегло становништво се постепено адаптира и у већој или мањој мјери културно асимилије са новом средином која често не прихвата друге идентитете или се од њих дистанцира. Проблем избјегличке популације има дубоко геополитички, социоекономски и социокултурни карактер. Њихова миграција мијења просторну ситуацију, организацију и културни идентитет оба простора: оног којег су присилно напустили и простора у који су дошли. Посматрано из угла географске науке избјеглиштво представља геополитички, демографски, социоекономски и културни феномен чији узрок, карактер и посљедице треба проучавати и пратити, а резултати истраживања имају велики практични значај.

Дезинтеграција СФР Југославије и избјеглиштво

Дезинтеграциони процеси у простору СФР Југославије, праћени грађанским ратом у Хрватској (1991-1995) и Босни и Херцеговини (1992-1995) имали су деструктивни карактер који се и данас негативно испољава на геополитички, геоекономски и геокултурни развој овог простора. Карактер политичке дезинтеграције и грађанског рата испољен је у вјерско-етничким конфронтацијама које су резултирале различитим притисцима на припаднике других народа и вјероисповјести, одузимања раније стечених права (државотворности, држављанства, употребе језика и писма у јавним институцијама, могућности запослења, личне сигурности, присилних иселавања и коначно и убистава. Укупне демографске посљедице тешко је објективно сагледати што отежавају демографске статистике (динамика пописа становништва, начин пријављивања пребивалишта, јавност података...). Највеће промјене настале су у простору Хрватске и БиХ. Осим ратне деструкције у којој је већи број насеља остао без становништва, присилним и ратом изазваним преразмјештањем становништва у већем простору формирана су подручја мале насељености и високе старости са свим карактеристикама проблемских подручја. Карактеришу српски етнички простор у Хрватској (Западна Славонија, Кордун, Банија, Лика и Сјеверна Далмација) у

Фотографија преузета из архива Комесаријата за избјеглице и хуманитарну помоћ Републике Српске

којима српско становништво претставља најстарију популацију Европе (просјечна старост око 56 година). У току рата из Хрватске је избјегло око 400 000 Срба, од којих је већина збринута у Србији, мањи број у Републици Српској, а остало становништво се раселило широм свијета пролазећи кроз процес избјеглиштва и постепеног остваривања права у земљама које су их прихватиле. Остваривање права на поврат имовине у Хрватској, обнову порушеног стамбеног фонда, остваривања станарских и права из радног односа одвију се споро. Питање очувања културне баштине у земљи поријекла претставља важно

Фотографија преузета из архива
Комесаријата за избјеглице и хуманитарну
помоћ Републике Српске

питање које прати сва избјеглиштва. Издвајање Словеније из југословенске заједнице, отворило је питање држављанства за више хиљада становника несловеначког поријекла, првенствено Срба, који су избрисани из словеначког регистра држављана, те су је морали напустити. Процес остваривања права на повратак држављанства и из њега произашлих осталих права је започет и у току. Највеће промјене у становништву одвијале су се у простору БиХ, слабећи њен потенцијал. У току грађанског рата сваки други становник је интерно расељен (око 2 мил. становника промијенило је мјесто боравка), а сваки четврти становник је исељен из БиХ. UNHCR је 1996. године регистровао 1 050 000 избјеглих лица са простора БиХ. По подацима Министарства за људска прва и избјеглице БиХ у иностранству живи тренутно око 1,6 милиона становника рођених у БиХ, од којих је већина избјегла. Највише их је у Њемачкој, земљама Скандинавије, Словенији, Србији. Претстављају дио дијаспоре и потенцијални демографски, економски и културни капитал. Избјегличке миграције с простора Косова и Метохије одвијају се етапно више деценија обухватајући српско, црногорско и друго неалбанско становништво. Интензивирани су послје НАТО агресије 1999. године од када се одвијају нескривеним притиском и прогонима од стране албанских екстремиста. Само у прогону 2004. године порушено

је више десетина црква и манастира и протјерано је око 4000 становника. Са простора КиМ-а послје 1999. године исељено је око 200 000 Срба. Исељавање становништва проузроковано разним притисцима јавља се у специфичним друштвеним приликама (правни систем, људска права, функционисање институција, социјална и културна подијељеност друштва) чија укупност твори услове нетолеранције различитости и друштвеног линча који покрећу избјеглиштво. Спорост друштвених промјена и система

вриједности утичу на дуготрајност избјеглиштва о коме се може говорити као о процесу у току којег избјегличка популација пролази различите фазе правне, институционалне, социјалне, економске, организационе и културне адаптације на избјеглички статус и његово рјешавање. Географским смјештајем и положајем у простору Југоисточне Европе у додиру три цивилизације и простору преплитања интересних сфера центара моћи, културно хетероген простор Западног Балкана у геополитичком смислу претставља турсно подручје за производњу унутрашњих криза које се рефлектују на међуетничке односе, унутрашње конфронтације и посљедично на појаву избјеглиштва. Прошло је 25 година од завршетка грађанског рата, а још нису створени политички, правни, социоекономски, социокултурни услови и коначно међуљудски односи за пуни повратак избјеглог становништва, тиме и ревитализацију ратом девастираног, привредно и демографски ослабљеног простора. Проблем избјеглиштва се из домена политике мора устоличити у домену хуманости и елементарних и неотуђивих људских права, као претпоставке његовог рјешавања.

Аутори текста: Проф. др Мира Мандић и Драгица Делић, ма